

razgovori Hitlera sa stranim diplomatima, koji su bili karakteristični za mondeni život diplomatskih krugova, kao i razmjena darova sa stranim predstavnicima. I godišnjim kongresima nacističke partije koji su se održavali u Nürnbergu uvijek su prisustvovali brojni predstavnici diplomatskog zbora. Nije zaboravljeno opisati ni kako su članovi tadašnjeg njemačkog visokog društva, primjerice supruge i ljubavnice visokih nacističkih dužnosnika, u kontaktima sa stranim predstavnicima imali važnu ulogu u širenju nacističke ideologije te u obavještajnim poslovima. Početak Drugog svjetskog rata mijenja živote članova diplomatskog zbora te su mnogi od njih ugodan i luksuzan život zamijenili mnogo težim uvjetima. Primjerice neki diplomati država koje su se našle u ratu s Njemačkim Reichom zatvoreni su ili vraćeni u svoje zemlje, koje je u međuvremenu zauzela njemačka vojska.

Posljednje, osmo poglavlje, pod nazivom "Drugi svjetski rat", razmatra položaj visokog društva tijekom rata. U početnom i za njemačku stranu povoljnom dijelu rata život njemačkog visokog društva nije se promijenio nagore. Naprotiv, njegovi su pripadnici i dalje živjeli okruženi obiljem, s nagomilanim umjetničkim djelima i u luksuznim rezidencijama. Na kraju, rat je gospodarskim elitama donosio veliku zaradu u kojoj su te društvene skupine mogle uživati. Postupno su se uvodila sve stroža ograničenja u javnoj nabavi prehrambenih proizvoda, ali visoko društvo posljedice toga nije osjetilo sve do 1945. godine. I po pitanju odijevanja, koje je također bilo racionalizirano, pripadnici visokog društva bili su u boljem položaju te su iznalazili načine da dođu do nove odjeće, primjerice tako da su odjeću za njih izrađivali logoraši brojnih nacističkih logora. No rat je također značio da su brojni muški pripadnici visokog društva mobilizirani u njemačku vojsku te su mnogi od njih poginuli.

Knjiga Fabrica d'Almeide predstavlja vrijedno djelo, utemeljeno znatnim dijelom na istraživanju izvorne građe Njemačkog Reicha i nacističke partije, koje daje sustavan pregled odnosa između nacističkog režima i članova njemačkog visokog društva i promjena koje su zbog toga nastale u samim njemačkim visokim slojevima.

LIDIJA BENCETIĆ

Dino MUJADŽEVIĆ, *Bakarić. Politička biografija*, Plejada, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb 2011., 383 str.

Vladimir Bakarić bio je jedna od najutjecajnijih osoba na političkoj sceni Hrvatske u drugoj polovini XX. stoljeća, stoga začuđuje da je njegova prva biografija, isključujući one enciklopedijske naravi, objavljena tek gotovo 30 godina nakon njegove smrti. Objavljivanje ove Bakarićeve biografije važno je za objašnjavanje povijesti Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji jer je on uvelike personificirao komunistički režim u Hrvatskoj.

U prvom, uvodnom poglavlju povjesničar Dino Mujadžević objašnjava nam svoja polazišta, motivaciju i metodologiju. Naglašava da ništa ne može dati tako dobar uvid u neko razdoblje kao dobra biografija te dodaje da je zbog toga sa žaljenjem promatrao

kako je u hrvatskoj historiografiji žanr biografije povijesnih ličnosti uglavnom prezren i prepušten publicistima. Motivaciju za pisanje političke biografije Vladimira Bakarića našao je u činjenici da je Bakarić bio iznimno malo proučavan i "još manje razumijevan" (str. 10.). Autor u knjizi kombinira problemski i kronološki pristup. Tako možemo kronološki pratiti pojedina razdoblja hrvatske povijesti, a paralelno s tim i osobnu Bakarićevu povijest. Autor je izdvojio osnovne probleme vezane za Bakarićevu političku djelatnost u pojedinim razdobljima, pa je tako kreirao i poglavlja. Na početku svakog od njih daje opći prikaz Bakarićeve uloge u svakom od izdvojenih problema ili razdoblja, a zatim, držeći se kronološkog okvira, analizira pojedine aspekte problema. Zbog takvog pristupa ponekad i izlazi iz zadanih kronoloških okvira, ali time svakako doprinosi konzistentnosti i jasnoći teksta. Glavni izvor koji je autoru poslužio za pisanje knjige neobjavljena je arhivska građa koja se čuva u Osobnom fondu Vladimira Bakarića u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Taj fond sadrži materijale koje je Bakarić primao kao državni i partijski dužnosnik, privatnu korespondenciju i tekstove gotovo svih Bakarićevih javnih i drugih nastupa, uključujući i neobjavljene govore, nacрте izlaganja, prijepise intervjua i stenograme partijskih sjednica. Fond obuhvaća razdoblje od 1930-ih do Bakarićeve smrti 1983., a Mujadžević je prvi povjesničar koji ga je sustavno proučio. Raspoloživost izvora uvjetovala je i konačni sadržaj ove biografije – neka razdoblja Bakarićeva života autor je obradio detaljnije, a neka manje detaljno, što se posebno odnosi na razdoblje nakon 1969., za koje nedostaje relevantnih izvora.

Drugo poglavlje, "Djetinjstvo, mladost i komunistički počeci (1912-1941)", počinje prikazivanjem Bakarićevih obiteljskih korijena, gdje dosta prostora daje njegovu ocu Stjepanu i njegovoj ulozi u sudskom procesu Josipu Brozu Titu 1927. godine. U ovome poglavlju izneseni su osnovni podaci o odrastanju i obrazovanju Vladimira Bakarića, koji se zbog očeva službovanja često selio. Rođen je u Velikoj Gorici, školovao se u Gospiću, Novom Čiču, pohađao je gimnaziju u Ogulinu, a maturirao 1930. u Zagrebu, gdje je 1932. upisao Pravni fakultet. Te dvije godine između mature i upisa na studij bio je na liječenju od tuberkuloze, koja je ostavila trajne posljedice na njegovu zdravlje. Prema autoru, taj je zdravstveni problem poslije bio čest razlog njegova izbjivanja iz političkog života, a pritom navodi i tvrdnje Bakarićevih kritičara da je on svoju bolest često koristio kao lažni izgovor kako bi izbjegavao konfrontaciju na partijskim sastancima. Saznajemo i o Bakarićevoj pravničkoj karijeri. Do sloma Kraljevine Jugoslavije radio je kao odvjetnički vježbenik, ali zbog rata nije postao odvjetnik. Ipak, njegova erudicija i široki interesi te visoko obrazovanje i radno iskustvo iz predratnog doba isticali su ga u jugoslavenskom komunističkom vrhu, u kojem su dominirale osobe slabijega obrazovanja. U prikazu Bakarićeva pristupanja komunističkom pokretu autor dosta informativno piše i o prilikama i razvoju Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), u nekim dijelovima teksta možda i malo preopširno. Mujadžević smatra da su razlozi Bakarićeva pristupanja KPJ višestruki, ali da je ključna bila ideja preobrazbe društva u socijalističkom duhu, po uzoru na SSSR, i žestoka retorika KPJ usmjerena protiv jugoslavenske monarhije, njezina apsolutizma i jugoslavenskog unitarizma koji je zatirao hrvatski nacionalni identitet. Autor piše i o Bakarićevoj ulozi u boljševizaciji Partije. Nakon obračuna s dotadašnjim vodstvom KPJ, Josip Broz Tito krenuo je 1939. s uklanjanjem vodećih komunista u Hrvatskoj i počeo dovoditi nove kadrove, među kojima je bio i Bakarić. Mujadžević smatra da je Bakarić upravo zbog svoje marksističke pravovjernosti, pragmatičnosti i vezanosti za Tita napredovao u stranačkoj

hijerarhiji i početkom 1940. ušao u Politbiro Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH). Piše i o sukobu na ljevici i naglašava da Bakarić nije napisao nijedan članak protiv Krleže, premda je bio jedan od najistaknutijih komunističkih intelektualaca privrženih službenoj "partijskoj liniji".

Treće poglavlje, "U vodstvu hrvatskog partizanskog pokreta (1941-1945)", otkriva da Bakarić, zbog bolesti, prije 1941. nije imao nikakvog vojnog iskustva. Bakarić je u prvoj polovini 1941. uređivao *Vjesnik* i neke partijske biltene, a zasigurno najzanimljiviji detalj iz te godine jest Bakarićeva uloga u aferi Kopinič, iz koje je izašao s kaznom ukora koju mu je izrekao Politbiro CK KPJ. Unatoč ukoru, od studenoga 1941. obnašao je dužnost političkog komesara Glavnog štaba Hrvatske (GŠH). U studenome 1943. Bakarić je smijenjen s položaja političkog komesara GŠH-a zbog nezadovoljstva vrha jugoslavenskog partizanskog pokreta previše samostalnim radom GŠH-a. Ipak, zbog svoje je stručnosti, ali i dokazane partijske lojalnosti, bio kadar čijih se usluga jugoslavenski partijski vrh nije odrekao te je prebačen na rad u Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Mujadžević smatra da je Bakarić u razdoblju od studenoga 1941. do postavljanja Andrije Hebranga za sekretara CK KPH krajem 1942., zbog kombinacije partijskog i vojno-političkog utjecaja, bio najutjecajnija osoba u partizanskom pokretu u Hrvatskoj. U ovom poglavlju autor piše i o Bakarićeveu radu u NKOJ-u, gdje je formalno bio zamjenik Josipa Smodlake, te o sukobu s Andrijom Hebrangom i konačnom dolasku na čelo KPH tijekom 1944. godine.

Četvrto poglavlje, "Počeci nove vlasti (1945-1950)", donosi informacije o Bakarićeveu djelovanju u komunističkom preuzimanju vlasti, obračunu s poraženim snagama, odnosu prema Katoličkoj crkvi, suzbijanju opozicije izvan i unutar Partije i o posljedicama sukoba s Informbiroom. Mujadžević smatra da je Bakarićevo ponašanje nakon preuzimanja vlasti u Hrvatskoj u svibnju 1945. bilo slično onome kad je bio politički komesar GŠH-a, kad se suprotstavljao kolektivnom kažnjavanju hrvatskog stanovništva i zarobljenih vojnika NDH. Navodi da se Bakarić zauzimao za to da represija ne smije zahvatiti šire slojeve stanovništva, nego samo počinitelje zločina i stupove ustaškog režima i kolaboracije. Što se tiče odnosa prema Katoličkoj crkvi, autor tvrdi da je upravo Bakarić predvodio obračun s Crkvom i kardinalom Alojzijem Stepincem, služeći se optužbama za povezanost s ustaškim režimom i proustaškom gerilom.

Peto poglavlje, "Borba za samoupravnu Jugoslaviju (1950-1966)", rasvjetljava Bakarićeveu ulogu u gospodarskom jačanju Hrvatske, u održavanju autoritarnog režima, prikazuje njegov sukob sa zagovornicima centralizma, ali i njegovu reakciju na pojave nacionalizma. Usprkos tome što nije bio u samom vrhu KPJ, bio je jedan od glavnih intelektualaca koji su radili na "teoretskom zaokretu" – uvođenju samoupravljanja. Bakarić je prigrlio samoupravljanje, a autor smatra da je njegovoj brznoj prilagodbi novoj partijskoj dogmi pridonijela njegova poslovična poslušnost autoritetima. Ta njegova karakterna osobina najslikovitije je došla do izražaja u Đilasovoj aferi. Naime iako je u početku bio blizak s Đilasom, na kraju je ipak prevagnula njegova vjernost KPJ i strah od sankcija, tako da nikad nije javno zagovarao Đilasove ideje. Naprotiv, na kraju je upravo Bakarić bio predsjednik partijske komisije koja je procjenjivala Đilasov slučaj i upravo je on predložio mjere protiv njega. Mujadžević smatra da je novim reformama jugoslavenski režim uglavnom izgubio totalitarnu prirodu, ali da nije postao ni približno demokratski. Smatra da je uvođenje ideologije samoupravljanja doista omogućilo decentralizaciju i stanovitu liberalizaciju jugoslavenske politike i gospodarstva, no da

je društvo ipak ostalo značajno ograničeno autoritarnom marksističkom ideologijom i praksom vrha Saveza komunista Jugoslavije (SKJ). Bakarićev rad i doprinos u oblikovanju i provođenju nove partijske politike nagrađeni su usponom na partijskoj ljestvici te je krajem 1952. postao član Izvršnog komiteta CK SKJ. Od 1953. do 1963. bio je predsjednik Sabora SRH, kada se više posvetio teorijskom radu na polju ekonomije i gospodarstva i postao još utjecajniji na saveznoj razini. Zajedno s Edvardom Kardeljem bio je glavni nositelj reformske politike koja je na kraju prevladala nad centralističkom strujom predvođenom Aleksandrom Rankovićem.

Šesto poglavlje, "Između zenita moći i marginalizacije (1967-1971)", problematizira Bakarićevu ulogu u Hrvatskom proljeću, koje je značajno poljuljalo Bakarićev ugled u SKJ. Bakarić je 1969. imenovan članom Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ i ta mu dužnost nije ostavljala vremena za aktivno vodstvo u SKH, pa je na plenumu CK SKH 1969. dao ostavku na mjesto predsjednika CK SKH i za novu predsjednicu predložio Savku Dabčević-Kučar. Autor smatra da Bakarićeva reformska djelatnost nije privukla iskrene sljedbenike, ali da je zato dala infrastrukturu i poticaj za pojavu Hrvatskoga proljeća. Konačni obračun s onima koje je smatrao nacionalistima dogodio se na prijelazu 1971. na 1972., kad je "svojim represivnim ponašanjem" želio "pokazati koje su granice društvene liberalizacije" (str. 265.). Mujadžević ni u ovom pitanju "ne štedi" Bakarića te naglašava da se on odlučio na javni govor protiv hrvatskog (proljećarskog) partijskog rukovodstva tek nakon što je Tito osudio to vodstvo.

Posljednje poglavlje, "Vrhunac i kriza samoupravnih reformi (1972-1983)", najviše se bavi pitanjem reforme federacije i Bakarićevom ulogom u kreiranju Ustava SFRJ iz 1974. godine. Nakon 1971. Bakarić je bio glavni nositelj politike pacificiranja Hrvatske, a bio je osobito omražen u srbijanskim disidentskim krugovima, kako u onim nacionalističkim tako i u onim liberalnim. Nakon uklanjanja hrvatskog rukovodstva 1971. nastavio je djelovati u vrhu SKJ, no u prve dvije godine povukao se u drugi plan. Mujadžević to objašnjava raširenom percepcijom koja je tada vladala u dijelu SKJ, da je i Bakarić suodgovoran za razvoj Hrvatskog proljeća. U siječnju 1972. Bakarić je, kao i Kardelj, napustio Izvršni biro Predsjedništva SKJ, a zadržao je članstvo u Predsjedništvu SKJ. Godine 1974. izabran je za predsjednika Savjeta za državnu bezbjednost (poslije Savezni savjet za zaštitu ustavnog poretka), tijela koje je nadziralo jugoslaven-ski sustav službi sigurnosti, što je još jedan pokazatelj da je od zagovornika reformi (ili uvjetno rečeno liberalnijeg komunista) 1960-ih, 1970-ih postao nositelj ideološke rigidnosti, društvene konzervativnosti i državne represije. Bakarić je međutim, kao jedan od glavnih suautora Ustava iz 1974., nehotice i posredno pridonio uspostavi hrvatske neovisnosti, čiji pristaša nije bio, smatra autor. U ovome poglavlju Mujadžević piše i o krizi samoupravnog sistema i gospodarstva te Bakarićevoj djelatnosti na donošenju Zakona o udruženom radu 1976., koji je trebao biti kruna samoupravnih reformi, ali je zapravo donio bujanje administracije i zakomplicirao sustav političkog i gospodarskog odlučivanja. Unatoč očitoj krizi Bakarić je do kraja života zagovarao samoupravljanje te je teško podnosio kritike koje su upravo u samoupravljanju vidjele uzroke krize. Od 1974. bio je član novoosnovanog Predsjedništva SFRJ, koje je imalo funkciju kolektivnog šefa države, a nakon smrti Tita i Kardelja postao je najutjecajniji i najugledniji osoba jugoslavenskoga vrha. Prema nekim izvorima, ozbiljno se razmišljalo o Bakariću kao Titovu službenom nasljedniku sa sličnim ovlastima. Mujadžević dovodi u pitanje realnost takve opcije, navodeći da Bakarić nije smatran političarom

koji okuplja i privlači ljude jer je bio previše obilježen građanskim, intelektualnim i birokratskim osobinama. Upitnim smatra i samu Bakarićevu motivaciju za taj položaj. Sredinom 1982. zbog bolesti se povukao iz javnog političkog života, a preminuo je tijekom svog drugog mandata potpredsjednika Predsjedništva SFRJ 16. siječnja 1983. u Zagrebu. Bakarićeva smrt, smatra autor, označila je početak raspada ideološkog jedinstva Jugoslavije.

U zaključnoj riječi autor je istaknuo da je vrlo teško dati sažet zaključak ili ocjenu o Bakarićevoj političkoj karijeri. Ono što tvrdi jest da je Bakarić bio "oličenje socijalističkog režima u Hrvatskoj" (str. 343.), da je "uvijek ostao vjeran svojim boljševičkim korijenima" (str. 344.) i da je kao takav nadgledao i dijelom usmjeravao provođenje političke represije u Hrvatskoj. Siguran je i u Bakarićevo "ljevičarsko hrvatsko domoljublje" (str. 345.), iako je ovaj bio žestok kritičar onoga što je smatrao hrvatskim nacionalizmom. Smatra da je Bakarić sebe gledao kao zagovornika hrvatskih interesa, ali isključivo u jugoslavenskom okviru. Mujadževićeva ocjena Bakarićeve ličnosti može se sažeti i u jednoj od njegovih zaključnih rečenica: "Prava je šteta što će mnogi Bakarićevi prosvijećeni i napredni stavovi ostati u sjeni nepravednih, nedemokratskih i autoritarnih postupaka, koji su neodvojivi dio njegove političke karijere" (str. 346.).

Nakon zaključne riječi Mujadžević je naveo nekoliko prikaza i ocjena Bakarića koje su u nekim svojim knjigama ili sjećanjima dali njegovi suvremenici, a na kraju knjige su i popis kratica, izvora i literature, kazalo imena i bilješka o autoru.

Dino Mujadžević predstavio nam je u ovoj knjizi Bakarićevo djelovanje i stavove u vezi sa svim važnijim političkim događajima iz povijesti socijalističke Jugoslavije. U prikazivanju brojnih epizoda iz Bakarićeva života autor je koristio različita stajališta pojedinih povjesničara, čime problematizira i dodatno obogaćuje spoznaju o samome Bakariću. Predstavio je i način na koji su historiografija i publicistika do sada prikazivale i vrednovala Bakarića. Nastojao je balansirati između mišljenja drugih o njemu, iznesenih ponajviše u memoarskoj građi, i onoga što je on sam govorio o sebi i njemu bitnim pitanjima. Pri tome je autor često ukazivao na činjenicu da se neke Bakarićeve izjave razlikuju od onoga što je govorio na zatvorenim partijskim sastancima te je upozorio da dobar dio njegovih javnih nastupa ima elemente režimske propagande. Većinu svojih tvrdnji Mujadžević je potkrijepio izvornim dokumentima, a u pojašnjavanju događaja i procesa u kojima je Bakarić sudjelovao pokazao je i zavidnu razinu poznavanja relevantne literature. Vrijedne su i Mujadževićeve interpretacije. Tu bih posebno istaknuo njegovu ocjenu karaktera socijalističkog, odnosno komunističkog režima koji je vladao u socijalističkoj Jugoslaviji. Smatra da je taj režim bio totalitaran samo u razdoblju do 1950., a da se nakon toga represivna priroda režima postupno ublažavala. No s druge strane on ne dovodi u pitanje činjenicu da je sve do raspada 1990. to ostao "autoritarni jednostranački sustav koji se služio državnim represijom protiv političkih protivnika" (str. 168.). Time se autor, namjerno ili ne, dotaknuo i teorije totalitarizma, teme za koju smatram da u hrvatskoj historiografiji nije otvorena na pravi način i koja još čeka da dođe na dnevni red i dobije pravu raspravu.

Ova je knjiga kvalitetno historiografsko djelo, iako će zasigurno imati kritičare s raznih strana, prvenstveno zbog političkih i ideoloških konotacija koje se vežu za Bakarićevu ličnost. Vjerojatno će biti onih koji će autoru spočitavati da je u svojim kritičkim interpretacijama bio preblag, kao i onih koji će smatrati da je kritika pojedinih

Bakarićevih postupaka pretjerana. Smatram da je Mujadžević napravio velik posao, a da pri tome nije upao u zamku koja često prijete piscima biografija – poistovjećivanje sa subjektom i pisanje apologije.

JOSIP MIHALJEVIĆ

Tvrtko JAKOVINA, *Treća strana Hladnog rata*, Fraktura, Zaprešić 2011., 784 str.

Zaprešićka izdavačka kuća Fraktura objavila je 2011. knjigu *Treća strana Hladnog rata* istaknutog hrvatskog povjesničara Tvrtka Jakovine. Tema knjige je Pokret nesvrstanih zemalja, koji autor analizira kroz događanja u zemljama Trećeg svijeta. Kako je jedan od glavnih nositelja Pokreta nesvrstanih bila socijalistička Jugoslavija, ključni dio knjige je njezina vanjska politika u hladnoratovskom razdoblju. Knjiga se sastoji od jedanaest poglavlja, a napisana je na temelju mnogobrojnog arhivskog materijala, razgovora sa sudionicima događanja te niza knjiga i članaka o toj temi.

U uvodu autor daje osvrt na glavnu tezu svoje knjige, odnosno cilj da predstavi i analizira djelovanje Pokreta nesvrstanih zemalja kroz prikazivanje prijelomnih događaja u zemljama Trećeg svijeta tijekom Hladnog rata, kao i zamisao kako to namjerava ostvariti. Pri pisanju knjige od velike mu je pomoći bila ostavština Josipa Vrhovca, jugoslavenskog saveznog sekretara za vanjske poslove od 1978. do 1982. i člana Predsjedništva SFRJ od 1984. do 1988. godine.

Prvo poglavlje, koje nosi naslov "Polazišta", sadrži teoriju da se povijest Hladnog rata može bolje analizirati i shvatiti ako se prate događaji u malim i slabijim zemljama jer su baš one nerijetko bile glavni pokretači hladnoratovskih sukoba. Upravo su potezi manjih država prisiljavali svjetske supersile na poteze koje same ne bi nikada učinile. Tako se na Hladni rat može gledati kao na sukob dviju svjetskih supersila, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, oko nametanja vlastite verzije modernizacije zemljama Trećeg svijeta. Autor napominje da njegova knjiga pokušava slijediti transnacionalni i globalni pogled na Hladni rat, čime se izlazi iz tradicionalnih pogleda koji su to razdoblje definirali isključivo kao sukob Istoka i Zapada.

Drugo poglavlje, "Pokret koji je Jugoslaviju učinio važnom", započinje opisom događaja koji su uvjetovali nastanak Pokreta nesvrstanih zemalja, a potom opisuje njegovo djelovanje. Kako je Pokret rastao i jačao, mnoge su diplomacije pokušavale neopravdano preuzeti zasluge za njegovo osnivanje, međutim autor opravdano zaključuje da Beogradska konferencija 1961. znači početak djelovanja Pokreta bez obzira na to što su neka načela nesvrstanosti iznesena i na prethodnim konferencijama. Središnja figura nastanka Pokreta bio je Josip Broz Tito, koji je ujedno i najzaslužniji za njegovo održavanje nakon što je zapao u krizu ubrzo nakon održavanja 2. konferencije u Kairu 1964. godine. Treća konferencija, održana u Lusaki 1970., imala je velik uspjeh. Za razliku od prethodnih dviju, na toj su konferenciji rasprave bile umjerene, stvorena je i institucija zemlje koordinatora, tako da je iz jugoslavenskog državnog vrha zaključeno